

УДК 347.453.6

Л.Л. ТАРАСЕНКО, Львівський національний університет імені Івана Франка

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ДОГОВОРУ ПРОКАТУ ТРАНСПОРТНОГО ЗАСОБУ

Ключові слова: найм, прокат, транспортний засіб, договір, автомобіль, повітряне судно

Досить поширеними в Україні є відносини щодо передавання транспортних засобів в користування на умовах прокату. Становлення інституту прокату транспортного засобу є неможливим без належної правової бази. На даний час відсутня системність у правовому регулюванні цих відносин, крім того, наявні певні законодавчі колізії. Відносини прокату транспортних засобів загалом практично не врегульовані спеціальним законодавством. Базові положення містяться у ЦК України, але вони стосуються всіх видів договору прокату, в тому числі і прокату транспортного засобу. У зв'язку з цим залишаються невирішеними багато теоретичних положень, що в свою чергу зумовлює виникнення певних проблем у правозастосуванні. На актуальність теми дослідження вказує й неоднозначна судова практика щодо вирішення спорів, пов'язаних з прокатом транспортних засобів, зокрема має місце ототожнення цього договору з договором оренди транспортного засобу.

Варто зазначити, що сьогодні відносини прокату транспортного засобу не досліджені науковцями належним чином. Лише в підручниках та навчальних посібниках з цивільного права міститься загальна характеристика договору прокату транспортного засобу. В спеціалізованих періодичних виданнях також не приділяється достатньо уваги проблемам прокату транспортних засобів. Впродовж багатьох років комплексні наукові дослідження по даній тематиці не проводилися, що свідчить про актуальність даного наукового дослідження. Тому метою цієї статті є здійснення

аналізу правових норм, які регулюють відносини прокату транспортного засобу, теоретичних позицій і судової практики, а також висування пропозицій для усунення суперечностей правового регулювання цих відносин. Зокрема, її новизна міститься у висновках щодо правової природи договору прокату транспортного засобу, щодо особливостей суб'єктного складу цього договору, особливостей його предмету та ін.

Договір прокату є різновидом договору найму (оренди). Виділення його в особливий вид обумовлено специфікою, пов'язаною з метою його укладення, суб'єктивним складом та предметом цього договору.

Основним джерелом правового регулювання відносин прокату є ЦК України, в якому міститься окремий параграф, що водночас не визначає особливостей договору прокату транспортних засобів. У науковій літературі відзначають, що окрім ЦК України відносини прокату загалом також регулюються Законом України «Про захист прав споживачів», Податковим кодексом України (щодо патентування діяльності, пов'язаної з наданням послуг прокату), Законом України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», Правилами побутового обслуговування населення, затвердженими Постановою Кабінету Міністрів України від 16.05.1994 р. № 313 (в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 04.06.1999 р. № 974), а також Порядком надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового та господарського вжитку, який затверджений наказом Українського союзу об'єднань, підприємств і організацій побутового обслуговування населення від 16.12.1999 р. № 46 [1, с.784]. Проте в жодному з них не визначено особливостей щодо укладення та виконання договору прокату саме транспортного засобу. Більше того, всі ці нормативні акти, окрім Порядку надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового та господарського вжитку, який затверджений наказом Українського союзу об'єднань,

підприємств і організацій побутового обслуговування населення від 16.12.1999 р. № 46, не спрямовані на безпосереднє регулювання договірних відносин прокату, в тому числі і транспортних засобів.

Зокрема, Закон України «Про захист прав споживачів» регулює відносини між споживачами товарів, робіт і послуг та виробниками і продавцями товарів, виконавцями робіт і надавачами послуг різних форм власності, встановлює права споживачів, а також визначає механізм їх захисту та основи реалізації державної політики у сфері захисту прав споживачів (преамбула Закону).

Податковий кодекс України врегульовує публічні відносини щодо отримання патенту на здійснення різних видів діяльності, зокрема і для надання побутових послуг (до яких відносять і прокат).

Закон України «Про застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг» визначає правові засади застосування реєстраторів розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг. Дія його поширюється на усіх суб'єктів господарювання та їх господарські одиниці, які здійснюють розрахункові операції у готівковій та/або безготівковій формі (преамбула Закону). Тобто, цей закон теж не має прямого відношення до регулювання договірних відносин прокату.

Правила побутового обслуговування населення, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 16.05.1994 р. № 313 (в редакції Постанови Кабінету Міністрів України від 04.06.1999 р. № 974), визначають основні вимоги до побутового обслуговування населення і регулюють відносини між замовниками та виконавцями у наданні побутових послуг на території України. На нашу думку, ці Правила також не належать до джерел правового регулювання відносин прокату загалом та відносин прокату транспортних засобів зокрема, оскільки відповідно до п.38 цих Правил послуги з ремонту і технічного обслуговування транспортних засобів, зберігання

транспортних засобів на автостоянках, транспортні та ритуальні послуги, послуги ломбардів і прокату надаються відповідно до окремих нормативно-правових актів.

Очевидно, вищезазначені позиції щодо джерел правового регулювання відносин прокату виникли тому, що в п.1.2 Порядку надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового та господарського вжитку, який затверджений наказом Українського союзу об'єднань, підприємств і організацій побутового обслуговування населення № 46 від 16.12.1999 р. визначено, що надання послуг прокату регулюється Законами України «Про підприємництво», «Про підприємства в Україні», «Про захист прав споживачів», «Про патентування деяких видів підприємницької діяльності» (на даний час – Податковий кодекс України, *автор.*), «Про застосування електронних контрольно-касових апаратів і товарно-касових книг при розрахунках із споживачами у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг», Правилами побутового обслуговування населення, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 16.05.1994 р. № 313. Водночас, це не відповідає дійсності, оскільки, як вже зазначалося вище, ці нормативні акти мають зовсім іншу сферу правового регулювання та не спрямовані на регулювання договірних відносин прокату.

Фактично єдиним підзаконним нормативно-правовим актом, який регулює відносини прокату, є Порядок надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового та господарського вжитку, який затверджений наказом Українського союзу об'єднань, підприємств і організацій побутового обслуговування населення від 16.12.1999 р. № 46. Зокрема, цей Порядок визначає єдиний механізм і єдині на території України умови та вимоги видання, користування і повернення предметів культурно-побутового призначення та господарського вжитку, які є власністю суб'єктів підприємницької діяльності (наймодавців) і перебувають на території України, у тимчасове користування громадя-

нам (наймачам) через мережу підрозділів прокату: пунктів (підприємств, організацій) прокату, будинків побутових послуг, комплексних приймальних пунктів. Однак цей нормативно-правовий акт не розповсюджується на послуги прокату аудіо-, відеокасет, CD-ROM дисків та дорожніх транспортних засобів (п.5.3 цього Порядку).

Тобто, Порядок надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового та господарського вжитку частково врегулює відносини прокату транспортних засобів, однак не всіх. У тексті цього Порядку згадується тільки про водні транспортні засоби, водночас перелік транспортних засобів, які можуть бути предметом договору прокату, не обмежується водними (про які безпосередньо згадується в Порядку) та дорожніми (на які цей Порядок не поширюється). Так, ще є повітряні судна, наприклад, легкі літаки, які теж можуть бути предметом договору прокату.

Варто відзначити, що прокат автомобілів врегульовано Статутом автомобільного транспорту УРСР, що затверджений Постановою Ради Міністрів УРСР від 27.06.1969 р. № 401. Дата прийняття цього нормативного акту, який досі залишається чинним, свідчить про те, що він є не зовсім актуальним для регулювання відносин прокату автомобілів, хоча в нього і вносилися певні зміни, останні з яких датовані 1981 р.

Це свідчить про те, що цей нормативний акт не відповідає сьогоdnішнім реаліям ринкових відносин щодо прокату транспортних засобів, та й зрештою він містить небагато правових норм, які регулюють ці відносини, оскільки в п.2 Статуту визначено, що Статут автомобільного транспорту УРСР визначає обов'язки, права і відповідальність виробничих об'єднань автомобільного транспорту, автотранспортних та транспортно-експедиційних підприємств і організацій (надалі іменуються автотранспортними підприємствами і організаціями), що знаходяться на території УРСР, незалежно від їх відомчої підпорядкованості, а також підприємств, організацій,

установ і громадян, які користуються автомобільним транспортом.

Лише три пункти присвячені регулюванню відносин прокату автомобільних транспортних засобів, зокрема, це Розділ 5 Статуту, п.п.98–100, де йдеться про те, що підприємства і організації автомобільного транспорту загальногo користування надають легкові автомобілі громадянам у тимчасове користування за договором прокату за плату, розмір якої визначається тарифами; автотранспортне підприємство або організація зобов'язані надавати напрокат автомобілі у стані, який відповідає правилам технічної експлуатації автомобільного транспорту і Правилам дорожнього руху, умови і порядок надання автомобілів напрокат визначаються Типовим договором прокату легкових автомобілів в УРСР, який затверджується Радою Міністрів УРСР. Слід зазначити, що такого типового договору немає.

Однак ці положення не зовсім відповідають чинному законодавству України, а саме відповідним положенням про прокат, які містяться у ЦК України, зокрема, щодо суб'єктного складу договору, порядку його укладення тощо. Хоча необхідно відзначити й актуальну норму, п.99 Статуту, в якій йдеться про обов'язок наймодавця надавати наймачеві за договором прокату технічно справні автомобілі.

Таким чином, правове регулювання відносин прокату транспортних засобів є недосконалим, оскільки єдиними нормативно-правовими актами, які врегульовують відносини прокату транспортних засобів, є ЦК України (який врегулює відносини прокату загалом, при чому в ньому міститься небагато правових норм (статті 787–791), які визначають особливості прокату, але крім цих положень ще підлягають застосуванню загальні положення про найм (оренду) – § 1 глави 58), Порядок надання у тимчасове користування громадянам предметів культурно-побутового та господарського вжитку, який затверджений наказом Українського союзу об'єднань, підприємств і організацій побутового обслуговування населення від 16.12.1999 р. № 46, а

також Статутом автомобільного транспорту УРСР, що затверджений Постановою Ради Міністрів УРСР від 27.06.1969 р. № 401.

Отже, відносини прокату наземних самохідних транспортних засобів, повітряних суден та ін. залишаються практично не врегульованими на рівні спеціального законодавства (зокрема і на рівні підзаконних нормативно-правових актів), оскільки Статут автомобільного транспорту УРСР, що затверджений Постановою Ради Міністрів УРСР від 27.06.1969 р. № 401, фактично втратив свою актуальність, більше того, ті положення, які є в ньому, є застарілими. Відносини прокату повітряних суден взагалі не врегульовані на рівні спеціального законодавства.

Проаналізувавши наукову літературу, можна виділити наступні особливості договору прокату загалом, які повною мірою притаманні договору прокату транспортного засобу:

- специфічний суб'єктний склад,
- специфічний предмет договору;
- строковість договору прокату;
- договір прокату є публічним договором;
- договір прокату є договором приєднання [2, с.285; 3, с.324; 4, с.658].

Щодо вищезазначених особливостей варто відзначити наступне. Ще радянськими вченими висловлювалась думка про те, що договір прокату автомобілів належить до зобов'язань щодо надання послуг, за яким автомобільне господарство здійснює послуги щодо надання у тимчасове користування за плату транспортний засіб. Зокрема, таку позицію займав О.А. Красавчиков та Д.С. Левенсон [5, с. 3; 6, с.27]. Проте на сьогодні договір прокату транспортного засобу належать до договорів найму (оренди), а особливості його правового регулювання визначені в окремому параграфі глави 58 «Найм (оренда)» ЦК України.

До прийняття ЦК України термін «прокат» характеризувався як «побутовий». Цивільний кодекс УРСР визначав, що за договором побутового прокату громадянам у тимчасове користування могли передаватися за плату поряд із предметами домашнього вжитку, му-

зичними інструментами та спортивним інвентарем, також легкові автомобілі та інше майно (ч.1 ст.273 ЦК УРСР).

ЦК України утримався від визначення переліку речей, які передаються за договором прокату, а також не містить поняття «побутовий прокат», проте в ньому зосереджено увагу на особливостях цього договору. На це наголошують і в науковій літературі, відзначаючи, що на сьогоднішній день прокат втратив так ознаку як «побутовість» [2, с.284].

Зокрема, відповідно до ч.1 ст.788 ЦК України, предметом договору прокату є рухома річ, яка використовується для задоволення побутових невиробничих потреб. Це дає підстави окремим дослідникам проводити розмежування договору прокату транспортних засобів та договору найму транспортних засобів за характером використання предмету договору: призначенням прокату є задоволення побутових потреб, а найму (оренди) – невиробничих підприємницьких цілей. Справді, у радянській літературі визначальною особливістю договору побутового прокату легкових автомобілів та оренди автомобілів вважалось те, що між соціалістичними організаціями та громадянами укладався договір прокату, а між організаціями – договір оренди транспортного засобу. Водночас ЦК України не проводить такого розмежування, та не визначає, що наймачем повинна бути фізична особа. Більше того, ч.2 ст.788 ЦК України передбачає, що договором можуть визначатися умови використання предмету договору прокату також для виробничих потреб.

Отже, річ, яка передається за договором прокату, може використовуватися як у побутових, так і у виробничих цілях. Проте незрозуміло, чи усі транспортні засоби можуть бути предметом договору прокату, навіть тоді, коли договором передбачена можливість використання речі для задоволення виробничих потреб.

За загальним правилом, сформульованим у ч.1 ст.787 ЦК України, предметом договору прокату є рухома річ, яка використовується для задоволення побутових невиробничих

потреб, та враховуючи суть договору прокату, на нашу думку, повітряні та морські судна, судна внутрішнього плавання (на які, до речі, законом може поширюватися режим нерухомої речі) практично не можуть бути предметом договору прокату, за винятком окремих випадків, зважаючи на види цих транспортних засобів.

Предметом договору найму транспортного засобу однозначно можуть бути будь-які автомобілі (наземні самохідні транспортні засоби) незалежно від виду (легкові, вантажні тощо). Проте в законодавстві України неоднозначно вирішено питання щодо того, чи всі автомобілі можуть бути предметом договору прокату. Зокрема, в п.98 Статуту автомобільного транспорту Української УРСР, який і надалі застосовується до регулювання відносин прокату автотransпортних засобів, зазначено, що підприємства і організації автомобільного транспорту загального користування надають легкові автомобілі громадянам у тимчасове користування за договором прокату за плату, розмір якої визначається тарифами.

Таким чином, якщо керуватися вищезазначеним Статутом, то лише легкові автомобілі можуть бути предметом договору прокату. Натомість у переліку послуг, що належать до побутових та підлягають патентуванню, затвердженому Постановою Кабінету Міністрів України № 576 від 27.04.1998 р. (в редакції від 11.05.2006 р.), міститься прокат легкових та вантажних автомобілів, причепів до автомобілів. У зв'язку з цим, можна зробити висновок, що предметом договору прокату можуть бути як легкові, так і вантажні автомобілі.

Загалом на практиці досить часто ототожнюють прокат та оренду автомобілів. Щоб розмежувати сферу застосування договору прокату, предметом якого є транспортний засіб, та договору найму (оренди) транспортного засобу, слід визначити, що є критерієм для розмежування цих договорів. На даний час можна стверджувати, що основним критерієм для розмежування відносин прокату автомобіля та найму транспортного засобу є суб'єкт-

ний склад правовідносин. Зокрема, якщо наймодавцем виступає спеціалізована прокатна організація (наймодавець – професіонал), основним видом діяльності якої є передання у прокат транспортних засобів, то такі відносини вважатимуться прокатом. Якщо ж наймодавцем є будь-який інший суб'єкт – фізична особа або юридична особа, яка не є спеціалізованою прокатною організацією, такі відносини вважатимуться наймом транспортного засобу.

Крім того, можливість застосування до цих відносин норм, які регулюють відносини прокату, значно спрощує порядок укладення договору та усуває додаткові витрати при укладенні договору. Зокрема, зазвичай наймачем транспортного засобу за договором прокату є фізична особа. Договір найму транспортного засобу за участю фізичної особи підлягає нотаріальному посвідченню (ч.2 ст.799 ЦК України). Натомість договір прокату транспортного засобу за участю фізичної особи нотаріально посвідчувати не треба.

Судова практика також розмежує договір прокату транспортного засобу та договір найму транспортного засобу. Зокрема, у справі за позовом суб'єкта підприємницької діяльності – фізичної особи К. до закритого акціонерного товариства «Європейський страховий альянс» про стягнення суми страхового відшкодування за договором страхування транспортного засобу відповідач відмовлявся виплатити позивачеві визначену договором страхування суму у зв'язку з тим, що автомобіль був пошкоджений наймачем, який не уклав договору найму з позивачем в належній формі, зокрема, договір найму за участю фізичної особи не був нотаріально посвідчений. Проте суд встановив, що договір, укладений позивачем з фізичною особою, був договором прокату транспортного засобу, а не договором найму транспортного засобу. У зв'язку з цим нотаріально посвідчувати такий договір непотрібно, а позов відповідно підлягає задоволенню. Мотивацією такого рішення було те, що ЦК України містить норми як про прокат автомобіля, так і про найм транспорт-

ного засобу. За своєю суттю укладений між сторонами договір є договором прокату, оскільки наймодавцем є підприємець, який спеціалізується на передачі речей у найм, заборони щодо передачі транспортного засобу в прокат немає, вимоги щодо нотаріального посвідчення договору прокату транспортного засобу в ЦК України не передбачено, а норми § 5 глави 58 ЦК України про найм транспортного засобу на відносини прокату не поширюються [7].

Таким чином, предметом договору прокату може бути легковий автомобіль або водний транспортний засіб. Такий висновок однозначно випливає з аналізу чинного законодавства (ЦК України, підзаконні нормативно-правові акти). Однак ЦК України не містить заборони щодо можливості передання в користування за договором прокату інших транспортних засобів.

Більше того, критеріями для розмежування договору прокату та договору найму транспортного засобу (в додаток до вже існуючого критерію щодо суб'єктного складу, відповідно до якого наймодавцем за договору прокату є особа, яка здійснює підприємницьку діяльність з передання речей у найм) повинні стати тривалість використання транспортного засобу та мета його використання.

На ці особливості прокату вказує також і О.С. Йоффе Зокрема, він зазначає, що договір прокату носить строковий характер [8, с.313]. На думку М.І. Брагінського, договір прокату не може бути безстроковим зобов'язанням [9, с.498]. Проте чинне законодавство України не передбачає граничних строків, на які може бути укладений договір прокату. Але за своєю природою договір прокату є короткостроковим договором, що, на нашу думку, і вирізняє його серед інших договорів найму.

Таким чином, на підставі вищенаведеного можна виділити наступні ознаки договору прокату транспортного засобу:

– наймодавцем за договором прокату транспортного засобу є особа, яка здійснює підприємницьку діяльність з передання транспортних засобів у користування.

– договір прокату транспортного засобу є строковим, при цьому строк договору зазвичай є нетривалим.

– предметом договору прокату транспортного засобу найчастіше виступає легковий автомобіль, хоча закон не забороняє, щоб предметом цього договору виступали і інші транспортні засоби, такі як вантажні автомобілі, автомобілі, призначені для виконання певного виду ремонтних робіт тощо, повітряні, морські, річкові судна тощо.

– метою використання транспортного засобу за договором прокату є переважно задоволення побутових невиробничих потреб.

– договір прокату транспортного засобу є публічним та договором приєднання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Цивільний кодекс України : коментар / за заг. ред. Є. О. Харитоновна, О. М. Калітенко. – Одеса : Юрид. л-ра, 2004. – 1112 с.
2. Цивільне право : підручник : в 2 т. Т. 2 / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасиво-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – Х. : Право. – 2011. – 816 с.
3. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. Т. 2 / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.), Н. С. Кузнецової, В. В. Луця. – 3-е вид., перероб. і допов. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 832 с.
4. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України / за ред. В. М. Коссака. – К. : Істина, 2008. – 992 с.
5. Левенсон Д. С. Договор аренды транспортных средств / Д. С. Левенсон. – М. : Юрид. лит., 1969. – 121 с.
6. Красавчиков О. А. Договор имущественного найма / О. А. Красавчиков. – Свердловск, 1963. – 71 с.
7. Рішення Господарського суду м. Севастополя від 21.01.2008 р., справа № 20-9/249 // Єдиний державний реєстр судових рішень.
8. Йоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Йоффе. – М., 1975. – 872 с.

9. Брагинский М. И. Договорное право : | Брагинский, В. В. Витрянский. – М. : Статут,
 Кн. 2. Договоры о передаче имущества / М. И. | 2000. – 796 с.

Тарасенко Л. Л. Правове регулювання та особливості договору прокату транспортного засобу / Л. Л. Тарасенко // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 693–699 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12tllptz.pdf>

Проведено аналіз правових норм, які регулюють договірні відносини прокату транспортного засобу. Також здійснено аналіз теоретичних позицій і судової практики з даної проблематики. Висунуто пропозиції для усунення суперечностей правового регулювання цих відносин. Зокрема, її новизна міститься у висновках щодо правової природи договору прокату транспортного засобу, щодо особливостей суб'єктного складу цього договору, особливостей його предмету тощо.

Тарасенко Л. Л. Правовое регулирование и особенности договора проката транспортного средства

Проведен анализ правовых норм, которые регулируют договорные отношения проката транспортного средства. Проанализировано теоретические позиции и судебную практику с данной проблематики. Выдвинуты предложения по устранению противоречий и коллизий правового регулирования этих правоотношений. Например, автор делает предложения касательно правовой природы договора проката транспортного средства, особенностей субъектного состава договора, особенностей его предмета т.д.

Tarasenko L.L. Law Regulation and Peculiarities of a Vehicle Lease Contract

The article is devoted to the analysis of legal norms which regulate contractual vehicle lease relations. Considering this issue, the author analyzed theoretical positions and judiciary practice and put forward proposals to the elimination of contradictions and collisions of the regulation of these legal relationships. In particular, the author makes new suggestions about the legal nature of the vehicle lease contract, peculiarities of the parties to this contract, the characteristic of its object, etc.